

AXIOLOGIE STARŠÍ LITERATURY: KOMENTÁŘE A ÚVAHY K JEDNÉ KNIZE

Marta Keruřová: *Hodnotové aspekty starší literatury*. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Katedra slovenskej literatúry, Nitra 2009.

Axiologické aspekty starších vývojových fází literatury jsou podstatnou součástí různých teorií literárních dějin a vůbec estetických hodnot literatury a její diachronie a synchronie. Starší fáze vývoje literatury se studují jako východisko současného stavu, ale také pro jejich vlastní hodnoty, kterým ovšem dnes rozumíme patrně jinak, než jim rozuměli jejich tvůrci a recipienti/čtenáři.

Vzpomínám si na jeden mladistvý zážitek ze studentských let, kdy jsem vedl umírněnou polemiku se svým učitelem starší anglické literatury ohledně interpretace Povídky o Siru Thopasovi z Chaucerových Canterburských povídek. Je to ona povídka, kterou při pouti vypráví sám básník, aby poněkud vymazal přílišnou erotickou rozpustilost některých fabliaux, ale poutníci jsou tak zděšeni nudností jeho příběhu, že ho přeruší a donutí ho vyprávět o něčem jiném. Vycházejí z českého překladu Františka Vrby a taky z logiky celku (umělec je vždy tak trochu ten, kdo jde proti proudu, tedy proti rigidnosti staví svobodu, uvolněnost, proti nevázanosti zase romantickou askezi a etickou vyostřenost, snaží se tak vydělit z davu a postavit svůj program) došel jsem k tomu, že je tu přítomna nikoli parodie rytířské romace, ale spíše nostalgie, učitel mě vedl spíše k parodii a v nostalgii už viděl překladatelovu a moji svévůli, neúměrnou modernizaci. Je to věčný spor.

V našem kulturním prostoru jde především o středověkou literaturu, složitější by to bylo, kdybychom se zabývali literaturou sumerskou, akkadskou, staroindickou, čínskou nebo japonskou či nám nejbližší antickou: musíme se tedy zabývat jak jejich transformacemi do nynější recepční polohy, tak se snažit proniknout k jejich původním hodnotám (pokud je to vůbec možné) a zjišťovat, co z nich zbylo dnes a jak jinak tuto literaturu „nasměujeme“ a „natáčíme“. Autorka již v úvodu velmi přesně píše, že základní otázkou je adekvátnost a metodologická opodstatněnost interpretace staršího uměleckého textu. Ve stopách Umberta Eca a jeho knihy *Meze interpretace* (2005) hájí tzv. interpre-

---

Moskva 1977. И. П. Смирнов: Диахронические трансформации литературных жанров и мотивов. Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 4, Wien 1981. И. П. Смирнов: Порождение интертекста. Элементы интертекстуального анализа с примерами из творчества Б. Л. Пастернака. Ges. zur Förderung Slawistischer Studien, Wiener slawistischer Almanach: Sonderband 17: Literarische Reihe Literarische Reihe Wien 1985. И. П. Смирнов: О древнерусской культуре, русской национальной специфике и логике истории. Wiener slawistischer Almanach: Sonderband; 28: Literarische Reihe Bandangabe 28: Literarische Reihe, 1991. И. П. Смирнов: Sein und Kreativität oder Das Ende der Postmoderne Ed. Tertium, Ostfildern 1997. Дале: И. Смирнов, М. Глобачев Словарь архаизмов. TERRA, книжный клуб, Москва 2001. И. П. Смирнов От марксизма к идеализму. М. И. Туган-Барановский, С. Н. Булгаков, Н. А. Бердяев. Русское Книгоиздательство Товарищество, Москва 1995. И. П. Смирнов (ed.): Studien zu Vladimir Nabokovs Roman-Rätsel. Wagner, München 2000. И. П. Смирнов: На пути к теории литературы. Rodopi, Amsterdam 1987. И. П. Смирнов: Олитературное время. Гипотеза теории литературных жанров. Издат. Русской Христианской Гуманитарной Академии, Санкт-Петербург 2008.

tační meze (limity); ale to je stará myšlenka, kterou dávno před Ecem měli jiní, kteří právě protestovali proti (i ecovské) postmodernistické rozplizlosti a axiologické mlhavosti, proti rozkladu a pádu hodnotových hierarchií.

V souvislosti s interpretací Gogolovy povídky *Starosvětsíi statkáři*, která se posléze stala součástí souborné genologické monografie¹, se ukazuje na to, že Gogolovo dílo se vyznačuje vysokou mírou otevřenosti textu. Tato vlastnost je u Gogola dána mimo jiné nejasností základních časoprostorových kategorií. Například angličtí badatelé se domnívají, že tzv. Gogolovy chyby, například v *Mrtvých duších*, jsou způsobeny nepozorností spisovatele, jeho neukázněností, zatímco J. Mann je chápe jako součást poetického systému. Například na otázku, kdy a kde se prozaická poéma *Mrtvé duše* odehrává, dává text různorodé, navzájem se vylučující možnosti. Proti koncepci Gogolovy nedůslednosti stojí Mannovo pojetí, spatřující v každé Gogolově „chybě“ filozofický záměr, související například s postuláty osvícenské a romantické estetiky. Otázka, jak vznikaly tyto nedůslednosti, které se podílejí na formování „otevřeného“ textu, není tak důležitá, jako příčiny této otevřenosti, respektive odpověď na otázku, jaké konkrétní prvky strukturu díla „otevřívají“. Je zřejmé, že tzv. složitý text demonstrující na první přečtení svou mnohoznačnost a symboličnost, nemusí dávat tolik interpretačních možností jako jednoduchý syžet, který se však několika prvky rozevírá do větší významové hloubky. Dokládají to právě interpretace *Starosvětských statkářů*.

„Otvírání“ literárního textu je ovšem historicky podmíněno, na druhé straně dílo dává jen určitý počet interpretačních možností, je otevřeno jen do určité míry. „Otevřenost“ textu souvisí s existencí volných významových valencí v jeho struktuře. Neobsazené valence jsou vyhledávány a obsazovány podle situace recepčního prostředí. Jestliže tedy recepční prostředí najde volnou valenci v recipovaném díle a vhodný prvek ve svém vlastním systému, může vzniknout nová interpretace díla. Otevřenost je existence volných vazeb, schopnost vazby, tedy schopnost vytváření souvislostí, kontextů. Toto vytváření souvislostí se děje na ose paradigmatické i syntagmatické. V prvním případě jde o hloubku textu, tj. přehodnocování významu prvků struktury. Interpretace tedy nesouvisí s obsazováním volných valencí, ale s cestou k jádru již vázaných významů. V druhém případě jde o vytváření nových vazeb (o vznik nových „sloučenin“ obsazením dosud volných valencí). Tento proces probíhá souběžně: vznikem nových syntagmatických souvislostí se utvářejí předpoklady k paradigmatickému průniku do významové struktury textu; naopak rozklad prvků a obnažení jeho hloubkových významů nese s sebou možnost vzniku nových syntagmatických souvislostí.

Interpretace tedy nedává interpretovi žádná neomezená práva, jeho práva jsou přesně vymezena možnostmi, potencemi textu, jeho valenční strukturou.

V dané povídce syntagmatická valence (báj o Filemonovi a Baukidě) vedla k hledání paradigmatických valencí textu (výskyt antiidylických prvků) a zpětně k volné syntag-

¹ Viz naše studie Gogolovi *Starosvětsíi statkáři* jako polyvalenční text. In: Gogol a naše doba. Univerzita Palackého Olomouc 1984, s. 92–99. Gogolovi *Starosvětsíi statkáři*, mýtus o Filemonovi a Baukidě a problém ruského středověku a novověku. In: Druhý život antického mýtu. Sborník z vědeckého symposia Centra pro práci s patristickými středověkými a renesančními texty. Ed.: Jana Nechutová. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2004, s. 227–235. V knize Genologie a proměny literatury (Masarykova univerzita, Brno 1998) je problematika vyložena v II. kapitole *Metamorfózy žánru* v oddíle B. Otázka tzv. polyvalence žánru (Gogolovi *Starosvětsíi statkáři*).

matické valenci: člověk a jeho úloha v dějinách. Hloubka a otevřenost textu je kýženou vlastností literatury, neboť souvisí s její „dlouhověčností“, „životností“, „věčností“. Umělci spějí k těmto vlastnostem zhruba dvěma cestami: 1. jednoduchým příběhem s řadou volných valencí; 2. složitou kompozicí, vyprávěcími rovinami, příp. polygeneričností. Některé věty nebo sousloví vyvolávají dojem šifry, signalizují, že musejí mít skrytý smysl, že bez dešifrace jsou němé; některé věty a sousloví budí naopak dojem běžné tuctové výpovědi, která nemá jiných významů než ten, který nám ve vši jednoduchosti sugeruje. V prvním případě je nebezpečí předčasné významové vyčerpání textu: když se rozšifruje, najde se jeho konečný smysl. Otázka existence jiného šifrovacího klíče nemusí být položena. V druhém případě vystačí dobová kritika často s povrcho- vým výkladem, později se však odhalují, pokud jsou, další volné valence, rozpoutává se interpretační koloběh. Melvillův *Moby Dick* byl pochopen v době vzniku (a ještě o sto let později filmaři) jako dobrodružný román, teprve později byly nalezeny filozofické valence. Míra žánrové polyvalence bývá různá nebo – jinak řečeno – bývá nestejněměrně odhalována. Její existence souvisí s hloubkovým rozvrstvením žánru a jeho estetickými možnostmi v historické perspektivě.

O to víc musíme být opatrní s historicitou a aktualizací v případě starších textů. To autorka vykládá v dalších studiích, např. *K problému medizextovej nadväznosti stredovekého exempla* (středověké exemplum bylo podle ní jedním z východisek lidové pohádky a přeneslo na Slovensko staroevropské a orientální látky); další studie tyto okruhy rozšiřují, např. o numerickou symboliku v lidové pohádce, a potom o topologické texty o pozici hradu města v starší literatuře, o snu ve středověko-barokním textovém prostoru, o epicedium jako atribut konečna a příslib nekonečna. Autorka velmi přesně ukazuje na to, že humanismus nebyl jen oživením antiky, ale konfrontací soudobého a antického obrazu světa. Neváhá zajít až k modernímu filmu Mela Gibsona *Umučení* (*The Passion of Christ*, 2004), na němž ukazuje, jak režisér šel v žánrových stopách pašijí. Nakonec M. Kerul'ová zdůrazňuje nezbytnost určité balance mezi právem na přímočaré, aktualizací vidění staré literatury a hledáním složitosti interpretace, mezi idealizací starého a jeho povýšeneckým nazíráním z pozice současnosti. To se však často promítá i do interpretací nových textů, do nichž se promítá mezitextové navazování, tedy i přítomnost starších textů, a to přílišná, záměrně přeintelektualizovaná „zaumnost“ interpretací. Právě interpretace je ovšem doménou tzv. Nitranské školy a vidím to i u řady žáků jejich zakladatelů z přelomu 60. a 70. let 20. století: tedy fascinace interpretací jako výkladem jednoho textu a přitom jakoby neomezenou svobodu; na její meze právě Kerul'ová oprávněně upozornila. Neboť interpretace není jen zahloubání do textu a hra s tímto textem, ale také vědomí širších souvislostí. Interpret nemůže nebyť literárním historikem, teoretikem, metodologem, trochu i estetikem apod., jinak bude jeho interpretace (jak to často bývá) jen hrou na pochopení. Pochopení čeho? Jednoho textu? Jaký má taková interpretace smysl, když se nejde za hranice tohoto textu nebo několika spřažených textů? V tom je Kerul'ová mnohem střídmejší a věcnější než jiní a v tom i zaslouží absolutorium. Možná právě starší texty (v české tradici jde o známou dichotomii staročeská/starší česká literatura) vedou k větší opatrnosti a tlačí na interpreta ve smyslu omezení vlastní exhibice. To může zkoumání literatury v její historické šíři jen prospět. Problém je s kontextovostí a srovnávacím evropským i materiálovým aspektem: ačkoli je přítomen, ocenili bychom jeho ještě větší rozsah.